

Citvalodu personvārdu atveide latviešu valodā: problēmas un risinājumi

Tēmas aktualitāte

Citvalodu īpašvārdu, pirmām kārtām personvārdu, atveide latviešu valodā ir viens no visplašāk diskutētajiem valodas kultūras jautājumiem sabiedrībā. Diskusijā iesaistās gan profesionāli valodnieki, gan dažādu svešvalodu pratēji, interesenti un personas, kas norūpējušās par sava vārda un uzvārda latviskoto variantu. Laiku pa laikam diskusiju uzjunda publikācijas presē¹ vai radoši meklējumi daiļliteratūras tulkojumos². Viedokļu atšķirības galvenokārt ir saistītas ar vārda optimālu atveidi, sekojot izrunai oriģinālvalodā, bet uzskats par izrunas principa nomaiņu ar ortogrāfiskās atveides principu šobrīd vairs nešķiet tik aktuāls.

Šādam pavērsienam iespējami vairāki iemesli. No vienas puses, personas identitāti civiltātvokli apliecinošos dokumentos pēc pieprasījuma apliecina ar papildu ierakstu – ar personvārda „vēsturisko formu vai citas valodas personvārda oriģinālformu latīnalfabētiskajā transkripcijā” (MK Nr. 114 2004, 143. punkts). Rakstiskajā saziņā, piemēram, presē, latviskajam atveidojumam nereti pievieno iekavās oriģinālvalodas vārdu kursīvā. No otras puses, daudzās Eiropas valodās ieviestais ortogrāfiskās atveides princips praksē izrādījies tikpat nepilnīgs kā Latvijā bieži kritizētais izrunas princips. Vācu un angļu valodas (preses) tekstos tikai retos gadījumos latviešu uzvārdu atveidē parādās diakritiskās zīmes. Piemēram, ja *Bērziņš* vācu tekstā kļuvis par *Berzins*, tad vārds visticamāk tiks izrunāts kā *Bercins* vai *Ber'cins*. Arī klausoties ASV sporta komentētāju izrunātos Nacionālās hokeja līgas (NHL) latviešu spēlētāju uzvārdus, tikai aptuveni var nojaust, kurš spēlētājs domāts. Vācu krustvārdu mīklās visai iecienīts ir zviedru vietvārds *Umeå* (pēdējo burtu zviedriski izrunā kā [o:]), taču vāciski to raksta *Umea*, jo vācu alfabētā burts *å* neparādās.

Pēdējo divdesmit gadu laikā Latvija iekļāvusies pasaules kultūras telpā un paplašinājies arī to personu loks, kas apguvušas vairākas svešvalodas, kā arī iepazinušas citu valstu sabiedrisko dzīvi. Iespējams, ka šīs jaunās zināšanas sekmējušas izpratni par citvalodu cilmes vārdu atveides problemātiku ikvienā valodā neatkarīgi no lietotā principa. Izrunas princips nepieļauj svešo skaņu identisku

¹ Sk., piemēram, Dena Dimiņa rakstu „Islande vai Īslande?” (Diena, 22. 09. 2008.) un komentārus laikrakstā „Diena”.

² Sk. Linna Ullmanna „Karina Bloma” (apgāds „Atēna” (2000); no norvēģu valodas tulkojis Dāvis Auškāps), kā arī recenzijas un atsauksmes laikrakstā „Diena”.

atveidi, jo atšķiras ne vien skaņu sistēmas, bet arī skaņu (pozicionāli nosacītās) kvalitatīvās īpašības. Ievērojot šo principu, ļoti mainās arī vārda grafēmiskais attēlojums. Savukārt ortogrāfiskais princips optimāli darbojas tikai tad, ja garantēta alfabēta burtu sakritība. Pretējā gadījumā ir nepieciešama transliterācija (oriģinālās skaņas—burta atbilstmes atveide) un diakritisko zīmju lietojums. Taču arī tad precīza skaniskā interpretācija ir iespējama vien konkrētās svešvalodas zinātājam. Tātad abiem īpašvārdu atveides principiem ir savas priekšrocības un savi trūkumi. Galvenā atšķirība ir tāda, ka izrunas princips pirmām kārtām sekmē vārda identifikāciju mutvārdu saziņā, bet ortogrāfiskais princips – rakstos. Tomēr praksē ir vērojamas atkāpes no ļoti kategoriskiem priekšrakstiem un abos gadījumos tiek meklēti „pielaidīgāki” (ne vienmēr veiksmīgi) risinājumi, kas garantētu svešā vārda pazīstamību un vienlaikus atbilstu arī konkrētās mērķvalodas konvencijām.

Svarīga nozīme īpašvārdu atveidē un atveidojumu ieviešanā ir sabiedriskajiem plašsaziņas līdzekļiem. Tāpēc turpmākais izklāsts ir balstīts uz novērojumiem Latvijas Televīzijas pārraidēs, galvenokārt raidījumā „Panorāma”, kas papildināti ar vērojumiem laikrakstā „Diena” saistībā ar citvalodu īpašvārdu rakstību. Abi minētie plašsaziņas līdzekļi ir uzskatāmi par svarīgiem informācijas avotiem gan Latvijas, gan starptautiskajai sabiedrībai. Raksta **mērķis** ir pievērst uzmanību dažiem izrunas principa aspektiem, kas būtiski ietekmē īpašvārdu atveidojuma kvalitāti, jo īpaši mutvārdos. Galvenā uzmanība pievērsta uzsvara lietojumam citvalodu personvārdos.

1. Citvalodu personvārdi un Valsts valodas likums

Ņemot vērā personas juridisko statusu un pakļautību Valsts valodas likumam, citvalodu personvārdi nosacīti būtu dalāmi divās grupās:

- 1) Latvijā juridiski reģistrēto personu vārdi un uzvārdi;
- 2) ar Latviju sociāli un juridiski nesaistīto personu vārdi un uzvārdi.

Pirmās grupas vārdi un uzvārdi skar personas, kas ir Latvijas pilsoņi un pastāvīgie iedzīvotāji (iespējams, arī vēl citas personas) ar Latvijā izsniegtiem identifikācijas dokumentiem. Šo personu vārdu latviskojumam tātad ir tiesisks pamats, un tas veikts atbilstoši likumu prasībām. Otrās grupas personvārdi ir attiecināmi uz personām, kurām ar Latvijas valsti un likumiem nav nekādu saistību. Lai gan Valsts valodas likums paredz, ka „personvārdus atveido saskaņā ar latviešu valodas tradīcijām un raksta atbilstoši spēkā esošajām literārās valodas normām” (VVL 19. panta 1. punkts), jēdziens *tradīcija* demokrātiskā sabiedrībā saturiski nav pakļaujams juridiskiem priekšrakstiem. Arī literārās valodas normas ne vienmēr ir iespējams saistīt ar stingriem noteikumiem, kas jāievēro. Tādējādi otrās grupas personvārdu atveidē ir iespējamas arī izmaiņas un individuāls risinājums, ja vien atveidojumā tiek izmantoti latviešu alfabēta burti. Kā rāda prakse, šīs grupas personvārdu atveidē nereti vērojamas izmaiņas, kas balstītas uz padziļinātām svešvalodu zināšanām, piemēram, zviedru personvārda *Zelma* maiņa: *Selma*.

Citkārt noteicošā ir personas cilme – kā spāņu izcelsmes aktrises gadījumā: *Penelope Krūza* > *Penelope Krusa*.

Lai atvieglotu citvalodu personvārdu atveidi latviešu valodā, regulāri tiek izdotas speciālas brošūras un cita veida uzziņu materiāli, taču tiem ir tikai ieteikuma raksturs. Īsu pārskatu par pēdējos gados izdotajām norādēm un oficiāli pieņemtajiem noteikumiem sniedz Dzintra Šulce (Šulce 2009, 95–96). Arī šā rakstu krājuma izdevumos vairākkārt aplūkota citvalodu cilmes vārdu atveidošanas problemātika (Staburova 2005, 87–100; Šulce 2009, 91–99; Balode 2009, 100–111). Kā jau tika minēts, konkrētu atveidotā vārda lietojumu, respektīvi, lietojuma varianta nostiprināšanos, valodā ietekmē plašsaziņas līdzekļi, galvenokārt prese un televīzija. Plašās auditorijas dēļ noteikts vārda atveidojums ar šo komunikācijas līdzekļu starpniecību valodas lietotājus sasniedz visātrāk. Abi faktori (izplatība un tās ātrums), kā arī plašsaziņas līdzekļa autoritāte ir būtiski nosacījumi jebkuras jaunas valodas parādības ieviešanai, ja vien tiek panākts šādas parādības akcepts valodas lietotāju vidū. Tāpēc arī minētie ieteikumi apliecinājumu gūst pārsvarā tad, ja atsaucību izrādījuši „ceturta vara”. Pretējā gadījumā tos lielākoties studē interese un atsevišķu profesionālo grupu pārstāvji, kuru ietekmes lauks nav lielāks par viena vienīga televīzijas ziņu raidījuma vai laikraksta laidiena iespējām.

2. Citvalodu personvārdu lietojums Latvijas plašsaziņas līdzekļos

2. 1. Latvijā juridiski reģistrēto personu vārdi un uzvārdi

Citvalodu personvārdi no latviskajiem uzvārdiem bieži atšķiras pēc uzsvara. Latviešu valodā uzsvars ir fiksēts un visbiežāk skar pirmo zilbi. Neuzsvērtā pirmā zilbe parādās tikai noteiktos gadījumos, piemēram, vietniekvārdos un apstākļa vārdos ar *ne-* u. c. (Precīzākas norādes sk. Strautiņa, Šulce 2009, 14; Laua 1997, 108–110; LVV 1988, 5). Citvalodu personvārdos „parasti uzsver to zilbi, kas uzsvērtā valodā, no kuras īpašvārds pārņemts” (LVV 1988, 5). Daudzām sabiedrībā pazīstāmām personām ir šāds uzvārds, piemēram, *Singaļevska*, *Šādurskis*, *Zem'ribo*, *Jevdo'kimova*, *Va'siljevs* u. c. Tomēr latviešu valodā nav tāda likuma, kas noteiktu, ka uzsvars citvalodu cilmes vārdos visos gadījumos jālieto tā un ne citādi. Alise Laua norāda uz tendenci, kas parādās lokāmo īpašvārdu lietojumā: „Īpašvārdi tiek lietoti gan ar pirmās zilbes uzsvaru, gan ar oriģinālvalodas uzsvaru” (Laua 1997, 109). Abi uzsvari ir atļauti, taču nav pieļaujams, nelietojot pirmās zilbes uzsvaru, „patvaļīgi to pārcelt uz kādu citu zilbi” (Laua 1997, 109) tā, ka tas neatbilst oriģinālvalodai.

Valodas lietotājs, uzrunājot vai pieminot kādu personu, kurai ir nelatviskas cilmes uzvārds, parasti nedomā par šā uzvārda cilmi un no tās izrietošajām uzsvara īpatnībām. Šķiet, ka darbojas divi likumi: uzsvaru lieto, izmantojot zināšanas par apkārtējo pasauli (proti, ir dzirdēts, kā personu sauc) vai arī izmantojot analogijas

principu: piemēram, ja ir zināms, ka kādu personu sauc *Ma'jevska*, tad saka arī *Ka'čevska* u. tml. Tomēr saziņā noteicošais, visticamāk, ir pirmais faktors, jo ne vienmēr pēc analogijas liktais uzsvars atbilst patiesajam lietojumam – tādām, ko lieto pati persona, apliecinot savu identitāti. Uzsvara mainīgums nereti ir novērojams kādai noteiktai uzvārdu grupai, piemēram, uzvārdiem, kas beidzas ar *-ovs/-ova* (sal. *Kulakovs*³ un *Je'gorovs u. c.*) un *-evs/-eva* (sal. *Dudarevs* un *Mat'vejevs u. c.*).

Nereti novērojams, ka uzsvara maiņa parādās vienā un tajā pašā uzvārdā. Spilgts piemērs ir uzvārda *Ušakovs* (domāts *Nils Ušakovs*) lietojums sabiedriskajā telpā, kas pārmaiņus izskan kā *Ušakovs* un kā *Uša'kovs*. Līdzīga variācija parādās arī Latvijas Bankas prezidenta *Ilmāra Rimšēviča* uzvārdam: *Rimšēvičs* (izrūnā, īsinot *e*) un *Rim šēvičs*. LTV raidījums „Panorāma” (24. 03. 2009.; žurnāliste Ilva Liepiņa) ziņo par negadījumu, kurā iesaistījusies persona *Kazeļņiks*. Pirmās zilbes uzsvars šķiet dīvains, jo agrāk šis vārds dzirdēts kā *Ka'zeļņiks*. Taču kā skaidrot situāciju, ja valodas lietotājam vienā un tajā pašā raidījumā tiek piedāvāti divi dažādi izrunas varianti? „Panorāmas” (10. 04. 2009.) sižetā par mākslas izstādi tiek pieteikts mākslinieks *Juris Toropins* (Ilva Liepiņa), kas sižeta turpinājumā pārtop par *Juri To'ropinu* (Andrejs Volmārs). Kā sauc mākslinieku?

Diskusija par zilbes uzsvaru – kā minētajos gadījumos – esot „matu skaldīšana”, jo šis jautājums esot nieks salīdzinājumā ar visām citām problēmām latviešu valodas kultūras jomā. Tā manu sašutumu par nekoncekventu personvārda uzsvara lietojumu plašsaziņas līdzekļos komentē kolēģe. Pilnībā piekritot šādam uzskatam, kā arī apzinoties latviešu valodas nosacījumus, jāatzīst, ka no lingvistikas viedokļa uzsvara pārcēlums uz vārda pirmo zilbi nav nekas īpašs. Šādu risinājumu neskaidrību gadījumā valodnieki uzskata par vislabāko (sk. Kušķis, Plataiskalne 1988, 98). Tomēr te, manuprāt, ir aktuāls arī cits, proti, ētikas, aspekts, jo runa nav par aizgūtiem sugasvārdiem, bet gan par Latvijas iedzīvotāju vārdiem un uzvārdiem. Šo iedzīvotāju skaits, Eiropas valstu kontekstā raugoties, ir neliels. Vēl mazāks ir to personu skaits, kuru uzvārdi ir citvalodu cilmes, pavisam maz ir uzvārdu, kuros vērojamas atkāpes no latviešu valodā fiksētā uzsvara, bet gluži niecīgs ir vārdu un uzvārdu skaits, kas izskan kādā konkrētā televīzijas vai radio raidījumā. Noskaidrot, kā uzvārdu lieto Latvijas pilsonis vai pastāvīgais iedzīvotājs, nebūtu grūti.

2. 2. Ar Latviju juridiski nesaistīto personu vārdi un uzvārdi

Ikvienam svešvalodu pratējam Latvijā kādā konkrētā gadījumā jāsecina, ka jau atkal pārkāpts izrunas atveides princips un personiskā pieredze nekādi nespēj apliecināt, ka vārds latviskajā atveidojumā optimāli atbilstu vārda oriģinālajam skanējumam. Tam varētu būt vairāki iemesli. Neņemot vērā svešvalodas neprasmī kā visvienkāršāko iemeslu (šādam pamatojumam savā ziņā piemīt arī moralizējošs un primitīvi pamācošs raksturs), daudz būtiskāki neatbilstību cēloņi meklējami citviet.

³ Pirmās zilbes uzsvars atbilstoši latviešu valodas praksei netiek norādīts.

Tie meklējami tur, kur valodiskie aspekti, piemēram, nelokāmu formu iekļāvums gramatiskajā sistēmā, saduras ar nevalodiskiem jeb ekstralingvistiskiem faktoriem, piemēram, ar tradīciju un priekšstatiem par labskanību.

Nereti īpašvārdu (tostarp personvārdu) atveidojumi neatbilst izrunai oriģinālvalodā, jo šie vārdi, piemēram, *Kopenhāgena* vai *Gēteborga*, latviešu valodā visticamāk pārņemti no starpniekvalodas. Šādi radusies pretruna starp senākiem, tradicionāliem atveidojumiem un jaunākiem atveides variantiem, kuros izmantots izrunas princips: sal. zviedru vietvārdu *Göteborg* > *Gēteborga* un vīrieša vārdu *Göran* > *Jērāns*, *Jorāns*. Tomēr pēdējos gados oriģinālvalodas izrunai tiek pievērsta lielāka uzmanība un vērojamas pozitīvas pārmaiņas izrunas principa ievērošanā. Agrāk zviedru personvārds *Selma* pēc vācu valodas parauga latviski tika atveidots kā *Zelma*. Zviedru valodā nav *z* skaņas, un mūsdienās šo sievietes vārdu arī latviski raksta un izrunā kā oriģinālvalodā – *Selma*. Tomēr domājams, ka teātra cienītāju vidū valdītu izbrīns, ja afišā būtu pieteikta zviedra *Āgusta Strindberja* (šāds atveidojums visprecīzāk atbilst oriģinālizrunai) lugas izrāde. Tradicionālie priekšstati par konkrētu, visiem zināmu vārdu atveidojumu ir tik ļoti iesakņojušies valodas lietotāju apziņā, ka atveidojuma maiņa, kaut arī valodnieciski pamatojama, visdrīzāk izraisītu vispārēju neizpratni. Šķiet, ka šā iemesla dēļ ir visai grūti mainīt priekšstatu par zviedru valodas personvārdos (arī toponīmos) izplatīto morfēmu *-borg-*, *-berg-* skanisko realizāciju kā *borj* un *berj*, jo ir iesakņojies atveidojums ar *-borg-* un *-berg-*, tāpēc ieteikti abi varianti.

Par spīti latviešu valodas skaņu un skaņu kombināciju bagātībai un valodas lokanībai daudzas principā atveidojamas izrunas īpatnības vai arī to optimāls pieskaņojums oriģinālvalodai latviešu valodā negūst atsaucību. Tradīcija, kaut arī stiprām saknēm, ne vienmēr ir vienīgais un noteicošais faktors. To pierāda kaut vai minētie pēdējo gadu jauninājumi zviedru personvārdu atveidē, arī arvien biežāk sastopamā un atbalstāmā š burta lietošana zviedru uzvārdos, piemēram, zviedru *Larsson*, *Andersson* respektīvi latviešu *Lāršons*, *Anderšons*⁴ u. c. Tomēr daudzi priekšlikumi negūst atsaucību. Piemēram, zviedru īpašvārds *Agneta*, izmantojot izrunas principu, latviski precīzāk būtu atveidojams kā *Angnēta*, bet mūsdienās jau reti sastopamais *Solveiga* – kā *Sūlveija*. Šādos gadījumos ne vienmēr skaidrojums ir meklējams arī latvisko atbilstmju esamībā: *Agneta*, *Solveiga*. Tādā gadījumā *Mihaels*, *Maikls* un *Mišels* jau sendien būtu pārdēvēti par Miķeļiem. Domājams, ka svarīga loma šeit ir vārda vizuālajam tēlam un burtu kombinācijām. Latviešu literārajā valodā nav raksturīgi skaņu savienojumi *ngn*, *sūl* vai *vej*, tāpat arī iepriekš jau minētie *berjs* un *borjs*. Kaut gan latviešu valodas lietotājam šo skaņu kombināciju izruna nesagādā īpašas grūtības, minētie atveidojuma varianti netiek ieviesti. Kā tradicionālie nosacījumi un priekšstati par vārda vizuālo tēlu un skanisko ietēru iespaido valodas lietotāja attieksmi, ir atsevišķi pētāma tēma. Līdzīga situācija taču

⁴ Grāmatā „Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā” (apgāds „Norden AB” (2003)) tiek ieteikti atveides varianti bez *r*: *Andešons*, *Andešsons*; *Lāšons*, *Lāšsons*.

rodas arī tad, ja tiek atveidoti Latvijai ļoti attālinātas kultūrvides personu vārdi, piemēram, Āfrikas iedzīvotāju vai Dienvidamerikas indiāņu u. c. personvārdi⁵.

Ja novirzes no postulētā izrunas principa ir tradicionāli nostiprinājušās vārda rakstiskajā atveidojumā, tad vārda uzsvāru tradīcijas ietekme skar mazāk. Atskatoties pagātnē, kad Latvija ietilpa Padomju Savienībā, bija iecienīti franču rakstnieka *Victore Hugo* darbi, kuru vairums pazina kā *Viktoru Igo*, nevis *I'go*, kas precīzāk atspoguļo izrunu franču valodā. Variācija bija vērojama, nosaucot mākslinieku vārdus: *Velaskēzs* un *Ve'laskess*, kā arī *Pikaso*, *Pi'kaso* un *Pika'so*. Mūsdienās, kad starptautiskā informācijas un kultūras telpa ir atvērta, mainījusies arī attieksme pret citvalodu elementiem latviešu valodā. Aplūkot šo plašo tēmu nav raksta uzdevums. Šī īsā atkāpe domāta, lai uzsvērtu, ka mūsdienās valodas lietotājs, ja vien prot svešvalodas, interesējas par starptautiskajām norisēm, par valodas kultūras jautājumiem u. tml., mēdz būt daudz kritiskāks vērtētājs. Par to liecina, piemēram, laikraksta „Diena” izklaides pielikumā publicētās atsauksmes par tulkojumu kvalitāti un atsevišķu valodas vienību atveidojumu. Tādejādi kvalitatīvi jaunas prasības tiek izvirzītas arī citvalodu īpašvārdu atveidei latviešu valodā. Mūsdienās jaunās paaudzes pārstāvjus, kas socializēti globalizācijas gaisotnē, ir visai grūti pārliecināt, ka vācieti jāsauc *Hofmanis*, bet amerikāni – *Hofmans* (te domāts atšķirīgais iekļāvums pirmajā un otrajā lietvārda deklinācijā).

Atgriežoties pie sākotnēji minētā jautājuma par vārda uzsvāru, Latvijas iedzīvotājiem varētu uzdot jautājumu: kā sauc Eiropas valstu prezidentus? Atbildes, domājams, būtu šādas: Itālijā – *Berlus'koni*, Francijā – *Sarko'zi*, Krievijā – *Med'vedevs*, Polijā – *Kačinskis* utt. Vēl varētu taujāt pēc pasaulē ievērojamā Dienvidāfrikas Republikas cilvēktiesību aizstāvja vārda. Protams, ka tas ir *Nelsons Man'dela*. Visos minētajos gadījumos latviešu valodas skaņas un grafēmas ļauj bez grūtībām pietuvināt personvārda izrunu oriģinālam, taču ar vienu „bet”. Tas ir saistīts ar vārda uzsvāru, kas daudzās valodās, arī latviešu valodā, rakstos netiek atspoguļots. Uzsvāra īpatnības valodas lietotājs bez grūtībām iegaumē, līdzko konkrētais personvārds ir izskanējis sabiedriskajā telpā. Tāpēc šajā ziņā īpaša atbildība gulstas uz to personu pleciem, kuri aktīvi darbojas žurnālistikas jomā.

Sekojošā citvalodu personvārdu lietojumam Latvijas Televīzijā, līdzīgi kā Latvijas iedzīvotāju uzvārdu gadījumā ir novērojami varianti. Tie skar arī pasaulē ievērojamu personu vārdus, piemēram, ASV prezidenta uzvārdu. Tas tiek izrunāts kā *Obama* (Ilva Liepiņa, *Panorāma*, 23. 03. 2009.), bet dažos raidījumos pat divējādi: *Obama* un *O'bama* (*Panorāma*, 06. 04. 2009.). Šie novērojumi saistībā ar uzsvāra pārcēlumu uz pirmo zilbi vedināja uz domu, ka šādi tiek sekmēts pirmās zilbes uzsvāra lietojums citvalodu personvārdos. Taču kādā citā „Panorāmas” raidījumā, vēstot par Kannu filmu festivālu, tika minēts spāņu režisors *Al'modovars*

⁵ Piemēram, arābu diplomāts *Ahmeds Ibn Fadlāns* (Jānis Vēveris, *Diena*, 11. 02. 2009.); Irānas bijušais prezidents *Akbars Hāšemi Rafsandžāni* (Uldis Kezberis, *Diena*, 04. 08. 2009.); Zimbabves premjerministrs *Morgans Tsvangirajs* (*Diena*, 28. 02. 2009.) u. c.

(Ilva Liepiņa, 24. 05. 2009.), kuru citviet pasaulē pazīst kā *Almo'dovar(s)*. Šoreiz pirmās zilbes uzsvars vairs netiek aktualizēts, taču oriģinālvaloda arī nav ņemta vērā.

Apzinoties praktiskās problēmas, kas saistītas ar korektu uzsvara lietojumu citvalodu īpašvārdos, nudien būtu lietderīgi apdomāt vienota uzsvara ieviešanu latviešu valodā. Taču tādā gadījumā izmaiņas skartu ne vien citu valstu personu vārdus un uzvārdus, bet arī Latvijas pilsoņu un pastāvīgo iedzīvotāju personvārdus. Savukārt uzsvara lietojums atbilstoši oriģinālvalodai, jo īpaši gadījumos, kad runa ir par pasaulē pazīstamām personām, apliecinātu vien Latvijas iekļaušanos starptautiskajā informācijas telpā. Turklāt šāda atveidošanas prakse Latvijā nav jaunums, piemērot kaut vai tādus krievu kultūras dižgarus kā *Čai'kovski, Lomo'nosovu, Je'seņinu*.

3. Vācijas pieredze

Vērojot norises Vācijas plašsaziņā, īpaši televīzijā, secināms, ka adekvātai svešā īpašvārda izrunai tiek pievērsta aizvien lielāka uzmanība. Sevišķi ziņu raidījumos citvalodu īpašvārdu izruna tiek maksimāli pietuvināta oriģinālam, bet pirmām kārtām angļu, amerikāņu un franču īpašvārdu izrunā vērojams pat attiecīgās svešvalodas skaņu kvalitātes atdarinājums. Līdz ar to šie īpašvārdi vāciski runātā tekstā parādās gluži kā citāti. Tāpat vērojami centieni pēc iespējas precīzāk atveidot arī austrumvalstu valodu īpašvārdus. Kopš olimpiskajām spēlēm Pekinā gan rakstos, gan runā Ķīnas galvaspilsētas nosaukums parādās kā *Beijing*. Jeļena Staburova blakus tradicionālajam atveidojumam *Pekina* piedāvā arī *Beidzjina* (Staburova 2005, 99).

Centieni vārdu izrunāt pēc iespējas korektāk arī Vācijas plašsaziņas līdzekļos dažkārt izpaužas kā kuriozi, piemēram, izteikti angļiskā izrunā nosaucot zviedru firmu *Ericsson* biržas ziņās, lai gan vāciskais izrunas variants būtu daudz atbilstošāks izrunai zviedru valodā.

Vācu televīzijas ziņu piemērs, protams, neatspoguļo situāciju, kas raksturo svešo īpašvārdu atveidi visā valodas kopienā. Tomēr oriģinālam atbilstoša vai maksimāli pietuvināta īpašvārdu un aizgūtu svešvārdu izruna vācu sabiedriskajā vidē jau izsenis kalpojusi kā indikators, kas liecina par indivīda izglītības līmeni. Vēl 90. gados šāds indikators bija spāņu vietvārds *Mallorka*, iecienīta vācu tūristu atpūtas vieta. Izruna ar / tika piedēvēta mazāk izglītotiem, izruna ar ! liecināja par piederību izglītoto aprindām. Līdzīgi piemēri ir arī daudzu aizguvumu izruna, piemēram, *Restaurant*, kas aizgūts no franču valodas. Valsts plašsaziņas līdzekļi šajā kontekstā uzņēmušies izglītotāja lomu un TV ziņu raidījumos konsekventi cenšas pietuvināties īpašvārdu izrunai oriģinālvalodā. Nevērtējot šādu izrunas praksi no valodas viedokļa, jāatzīst, ka tā piešķir atspoguļotajai informācijai starptautisku skanējumu un pastiprina ziņas ticamību (kā jebkurš citāts), jo iedvesmā parlicību par sava veida klātbūtni ziņotajās aktualitātēs.

4. Risinājumu iespējas

Citvalodu īpašvārdu atveide latviešu valodā ir jautājums, kas tiek risināts jau gadiem ilgi. Vēl 20. gadsimta pirmajā pusē to kā problēmu aplūkoja arī vārdnīcu autori. Piemēram, Jēkabs Dravnieks (Dravnieks 1910) norāda uz vienotas normas trūkumu ortogrāfijā, jo īpaši citu valstu vietvārdu atveidē, situāciju raksturodams īsi – „pilnīgs haoss”⁶. Taču to gadu situācija nav salīdzināma ar mūsdienām, kad ik dienu sabiedrības uzmanības centrā nonāk personas no visdažādākajām valstīm, pārstāvot plašu valodu spektru. Kā praktiski piemēri minami izglītojošās literatūras tulkojumi latviešu valodā, kas ne vien tiešajā tekstā, bet arī neskaitāmās vērēs un apjomīgos literatūras sarakstos iekļauj citēto autoru vārdus un uzvārdus. Piemēram, ģermāņu valodās izplatītā uzvārda *Johansson* izrunas atveide būs atšķirīga, ja persona ir vācietis, zviedrs, dānis vai angļis. Šādā situācijā ir grūti orientēties, jo daudzi autori savus darbus sacer un publicē angļu valodā. Kā rīkoties: ņemt vērā publikācijas angļisko vai citas valodas nosaukumu vai pētīt autora cilmi, kas daudzos gadījumos ir neiespējami, piemēram, ja autors pietuvināts dažādām kultūras un valodas vidēm. Piemēram, populārās amerikāņu aktrises *Scarlett Johansson* vārds un uzvārds latviski tiek atveidots kā *Skārleta Johansone*, balstoties uz Amerikā dzimušās aktrises tēva skandināvisko cilmi. Taču pašu amerikāņu vidū ir noklausīta angļiska izruna – *Džoenson*.

Kā risināt atveides problēmas, kas saistītas ar uzsvara lietojumu citvalodu īpašvārdos, kas galvenokārt ir svarīgs mutvārdos, taču nereti iespaido arī patskaņa kvantitātes fiksējumu rakstos (*Sarkozi*)? Teorētiski būtu iespējami trīs varianti: brīvs uzsvara lietojums, konsekvents pirmās zilbes uzsvērums un, visbeidzot, maksimāla pietuvināšanās oriģinālizrunai.

Pirmā iespēja – brīvs uzsvara lietojums, kas bieži novērojams televīzijā un radio, – ir pievilcīgs ieteikums, jo skan liberāli un demokrātiski, sugestē ar iespēju valodas lietotājam izvēlēties sev tīkamo variantu, neliek runātājam satraukties par klausītāja reakciju – patiku vai nepatiku utt. Tātad, jau apgūstot dzimto valodu, būtu jāapzinās fakts, ka valoda, līdzīgi kā visa sabiedrība, iekļaujas plašā un daudzveidīgā pasaules kontekstā. Valoda nepārtraukti saskaras ar jaunām parādībām, kuras tā fiksē arī spontāni, jo normēšana ir daudz lēnāks process. Taču, atbalstot šādu variantu, netieši tiek atbalstīta arī visai nevērīga attieksme pret personu, kuras vārds un uzvārds tiek izrunāts. Šeit galvenais ir nevalodiskais ētikas aspekts, jautājums, kāda ir attieksme pret personvārdu: kā pret aizgūtu sugasvārdu, kas iekļauts latviešu valodas locījumu sistēmā, vai kā pret indivīda, Latvijā un pasaulē zināmas personas, identifikācijas zīmi. (Par nelokāmu un lokāmu sugasvārdu iekļāvumu latviešu valodas sistēmā sk. Strautiņa, Šulce 2009, 15.)

⁶ „So hat man z.B. nicht einmal in der lettischen Orthographie bisher eine Einigkeit erreicht. [...] Zu den hauptsächlichen Abweichungen könnte die von mir empfohlene Schreibung zusammengesetzter geogr. Eigennamen gezählt werden. Hierin herrscht im Lettischen gegenwärtig ein vollständiges Chaos” (Dravnieks 1910, V).

Otrs variants – fiksēts pirmās zilbes uzsvars neatkarīgi no vārda cilmes – būtu ļoti ērts un valodnieciski pamatojams princips. Tas atvieglotu vārda lietojumu mutvārdu saziņā un neradītu domstarpības jautājumā par uzsvara pareizību vai kļūdainumu. Taču šādā gadījumā pirmās zilbes uzsvars būtu attiecināms uz pilnīgi visiem nelatviskas cilmes personvārdiem, tātad arī uz Latvijas iedzīvotāju vārdiem un uzvārdiem. Šāda principa ieviešana praksē ir sarežģīta. Pirmkārt, būtu nepieciešama latviešu valodas speciālistu vienota pārlicība par fiksēta uzsvara mērķtiecību personvārdos, otrkārt, – arī plašākas sabiedrības atbalsts. Jebkurš voluntārs risinājums visdrīzāk būtu lemts neveiksei. Šis problēmas risinājums ir saistīts gan ar lingvistisko faktoru izvērtējumu, gan ar ētikas aspektiem.

Trešais risinājums neparedz nekādas izmaiņas pamatnostādņē, kas skaidri un nepārprotami aicina rakstveidā un mutvārdos lietot citvalodu personvārdus pēc iespējas tuvāk oriģinālvalodas izrunai, taču šī prasība, kā liecina prakse, ir visgrūtāk izpildāmā.

Savukārt Alises Lauas atziņa, ka latviešu valodā citvalodu īpašvārdi lietojami divējādi (ar pirmās zilbes uzsvaru vai ar oriģinālvalodas uzsvaru), visticamāk ir izskaidrojama ar faktu, ka daudzi šādi uzvārdi laika gaitā ir „latviskojušies”, piesaistot uzsvaru pirmajai zilbei, kā arī pamato šo piesaisti gadījumos, ja oriģinālvalodas uzsvars nav noskaidrots. Šādi, manuprāt, tiek novērstas iespējamās uzsvara kļūdas, nevis atbalstīts konsekvents pirmās zilbes uzsvars citvalodu īpašvārdos. Ja Latvijas plašsaziņas vidē joprojām „valda neskaidrība” par uzsvaru ASV prezidenta uzvārdā, tad šāds fakts skaidrojams ar pārprastu ieteikuma skaidrojumu vai ar vēlmi rosināt diskusiju par vienota pirmās zilbes uzsvara ieviešanu personvārdu atveidē. Pieņēmums, ka žurnālistikas pārstāvji dzīvo izolētā informācijas telpā, būtu visai absurds.

Svarīga loma valodas kultūras jautājumos ir Latviešu valodas aģentūrai (LVA, agrāk – līdz 2009. gada 1. jūlijam – Valsts valodas aģentūra), kas ikvienam valodas lietotājam telefoniski un ar interneta starpniecību sniedz konsultācijas, apliecinot mērķtiecīgu darbību nacionālās kultūras jomā atbilstoši daudzās Eiropas valstīs iedibinātai praksei. Šī konsultatīvā darbība ir ļoti svarīga un sniedz atbalstu, piemēram, daudziem tulkotājiem. Pozitīvas atsauksmes par LVA ieteikumiem valodas kultūras jautājumos snieguši LU maģistrantūras studenti. Ņemot vērā nelatvisko personvārdu atveides problēmas latviešu valodā, viens no risinājumiem būtu LVA datubāzes izveide, kurā tiktu iekļauti svešā īpašvārda optimālie atveidojuma varianti. Šāds projekts ir dārgs un laikietilpīgs, sākotnēji apšaubāms ir arī projekta lietderīgums, jo sabiedrības un plašsaziņas līdzekļu uzmanības centrā ik dienu izvirzās jaunas personas un līdz ar tām – arī jauni personvārdi. Taču reālas aprises un reālu nozīmi projekts gūtu, ja sākotnēji tiktu apzinātas noteiktu grupu personas, respektīvi, šo personu vārdi un uzvārdi: Eiropas Savienības (ES) un pasaules politiskajā kontekstā nozīmīgas personas, piemēram, ES Parlamenta locekļi, pasaules valstu vadītāji, tāpat arī pasaules kultūrvīdē ievērojamu personu

vārdi u. tml. Papildinot norādes ar speciālu informāciju par vārda fiksējumu (laiks, nozare, konteksts u. c.), tiku apkopota svarīga kultūrvēsturisko norišu un uzziņu informācija, kas uzskatāma par ieguldījumu Latvijas sabiedriskās attīstības dokumentācijā.

Atmetot ideālās vīzijas par šādas datubāzes izveidi tuvākajā nākotnē, atliek vien, apelējot pie televīzijas un radio pārstāvjiem, ieteikt pārdomātu un pamatotu uzsvara lietojumu citvalodu personvārdos. Šajā jautājumā savs vārds būtu sakāms arī latviešu valodniekiem, rosinot uz plašāku sabiedrības diskusiju un izsakot savu viedokli par vēlamo uzsvara lietojumu.

1. Balode 2009 – Balode, Laimute. Dažas pārdomas par lietuviešu personvārdiem latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. Atbildīgā redaktore Linda Lauze. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 100.–111. lpp.
2. Dravnieks 1910 – Dravnieks, Jēkabs. *Wahzu=latweeschu vahrdniza*. Rīga : K. J. Sichmaņa izdevums, 1910.
3. Kušķis, Plataiskalne 1988 – Kušķis, Jānis, Plataiskalne, Māra. Uzsvars citvalodu īpašvārdos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 24. laidziens. Rīga : Avots, 1988, 95.–100. lpp.
4. LVV 1988 – *Latviešu valoda vidusskolām*. Autoru kolektīvs : Margonis Apinis u. c. Atkārtots, pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1988.
5. Laua 1997 – Laua, Alise. *Latviešu literārās valodas fonētika*. 4., pārstrādātais un papildinātais izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1997.
6. MK Nr. 114 2004 – *Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 114, 2004. g. 2. martā.
7. Staburova 2005 – Staburova, Jeļena. Ķīniešu valodas īpašvārdu atveide latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 1. Atbildīgā redaktore Sarmīte Lagzdīņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 87.–100. lpp.
8. Strautiņa, Šulce 2009 – Strautiņa, Vaira, Šulce, Dzintra. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009.
9. Šulce 2009 – Šulce, Dzintra. Oriģinālrakstījumi latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. Atbildīgā redaktore Linda Lauze. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 91.–99.lpp.